

poměrně malá pozornost. Týká se to například sociologie práce, vědy, kultury, sociologie osobnosti.

Nejdůležitější jsou v knize rozpracovány metodologické otázky. Zde je *Příručka pro sociology* skutečně praktickým pomocníkem a rádčem sociologa. Zejména zdařilá je rozsáhlá šestá kapitola, v níž je uložena mnohaletá zkušenost autorů.

Přes tyto dílčí připomínky lze hodnotit *Příručku pro sociology* jako dosud nejvýznamnější sociologickou práci zobecnujícího charakteru, přispívající k řešení všech úkolů současné marxisticko-leninské sociologie. Kniha má vysokou teoretickou úroveň a velkou hodnotu informativní. Je třeba vyzvednout i její praktickou stránku, neboť poskytuje přesný návod pro konkrétní práci sociologa. Ve všech svých sociologických zdůvodněních, pokynech a závěrech důsledně vychází z teorií marxismu-leninismu.

Český překlad této sociologické publikace se tak stává významnou událostí pro naše sociology, jimž se dostává do rukou jedna z nejzávažnějších prací sovětské sociologie posledních let.

Milena Manová

František Křenek: Od náboženství k ateismu v zemědělských kolektivech

Praha, Horizont 1980, 162 s.

S postupujícím rozvojem socialistické společnosti roste i význam masové přeměny světónázorové orientace obyvatelstva našeho státu směrem k aktivnímu ateistickému světovému názoru. Významná role v tomto procesu připadá vědeckoa-teistické výchově, která v současné době operuje širokým arzenálem teoretických i praktických poznatků a literatury. Její vliv se však v různých oblastech společenské reality projevuje různým způsobem a v různé intenzitě. Příkladem nejvíce opomíjené sféry je oblast družstevního rolnictva. Jako průkopnická se v tomto směru jeví studie F. Křenka *Od náboženství k ateismu v zemědělských kolektivech*. Přináší ucelený komplex sociologických a vědeckoa-teistických teoretických východisek a analýzu dosaženého stupně sekularizace v úzce vymezené sociální skupině pracovníků zemědělství, která byla v minulosti nejvíce zatížena náboženským světovým názorem.

Recenzovaná práce se vyznačuje celkovou vyvážeností teoretických i praktických poznatků, právě tak jako aplikací empirických zjištění. Její hlavní přínos lze spatřovat v prvním publikovaném vymezení pojmu *sociologie vědeckého ateismu* jako vědecké disciplíny v československých podmínkách dosud nevytvořené, obsahově nevymezené a nezpracované, ale zároveň i nezastupitelné jakoukoli jinou vědeckou disciplínou.

Publikace je rozčleněna na tři tematicky samostatné, organicky na sebe navazující celky: *Sociologická východiska světónázorové ateistické výchovy*. *Některé stránky procesu sekularizace rolnictva ve světle statistik a sociologických výzkumů* a *Problémy světónázorové výchovy*. První kapitola je teoretickým a metodologickým vstupem do obecné sociologické problematiky vědeckého ateismu, vědeckoa-teistické výchovy a procesu sekularizace. Druhá kapitola je konkrétní aplikací teoretických východisek a podává ucelený přehled o struktuře vymezené tematiky a jejím vývoji v socioprofesionálně vymezeném předmětném poli družstevního rolnictva. Poslední kapitola je svým zaměřením, podobně jako první část, orientována na obecnou problematiku. Řeší vzájemný vztah vědeckoa-teistické, světónázorové a komunistické výchovy a vymezení jejich místa v systému objektivních a subjektivních sociálních faktorů sekularizace. Je však zároveň praktickým návodem k rozvíjení vědeckoa-teistické výchovy.

První část představuje teoretickou základnu pro sociologickou analýzu situace dosažené v procesu sekularizace. Autor vymezuje *sociologii ateismu* jako novou speciální vědeckou disciplínu, v československé odborné literatuře dosud nekonstituovanou a nedefinovanou. Opodstatněnost jejího vzniku vyplývá ze skutečnosti, že sociologie náboženství, jakožto speciální, avšak suplující sociologická disciplína, v nejkrajnějším případě vysvětluje příčiny vzniku a udržování náboženství, jeho sociální funkci a formy projevu v různých sférách a oblastech života. „Sociologie náboženství nemůže, neboť je tak či onak jen teorií náboženství, postihnout a vysvětlit obsah, průběh, faktory, důsledky a sociální výsledky negace náboženství.“ (s. 43) Nemůže vysvětlit „obsah, podstatu, společenskou funkci vědeckého ateismu a jeho místo v sociálním mechanismu společenského pokroku, který objektivně směřuje k úplné emancipaci společnosti a člověka“ (s. 43). Na druhé straně však

sociologie ateismu postižením struktury a funkcí ateismu postihuje i strukturu a funkce náboženství. V současné etapě rozvoje sociologie i rozvoje socialismu u nás již nelze vystačit se zkoumáním jednotlivých stadií sekularizačního procesu z pozic sociologie náboženství. Sociologie ateismu ovšem v žádném případě nemá suplovat funkci marxistické filozofie, resp. vědeckého ateismu. Sociologie ateismu "... zkoumá a vysvětluje náboženství a ateismus v konkrétních sociálních projevech, v sociálních funkcích v určitém období vývoje konkrétní společnosti. Zkoumá a vysvětluje, jak se náboženství a ateismus projevují v názorech, postojích, hodnotových orientacích, citech, preferenci společenských činností, v chování jednotlivých sociálních, demografických a jiných skupin — v jedné či více společnostech, v konkrétních sociálně třídních a kulturních poměrech, jakou mají intenzitu, úroveň, charakter a sociální funkčnost, v jakém rozsahu a obsahu vytlačuje ateismus náboženství ze všech sfér společenského a skupinového života." (s. 46)

Autor věnuje pozornost i teoriím *sekularizace*, jejich buržoaznímu i marxistickému pojetí, včetně sociálních faktorů tohoto procesu. Sám pojem vymezuje takto: „Sekularizace jako komponent společenského pokroku je objektivní sociální proces determinovaný sociálními objektivními a subjektivními faktory, v němž se v jednotlivých etapách společenského vývoje postupně mění převážně náboženská struktura obsahu, forem a sociálních funkcí společenského, skupinového a individuálního vědomí, převážně náboženský obsah a formy všech oblastí a vztahů společenského života, všech činností a chování skupin a jednotlivců na nenáboženské, materialistické, komunistické.“ (s. 17) Proces sekularizace není tedy dokončován dosažením nenáboženských či ateistických forem a obsahu společenského či individuálního vědomí a činností, nýbrž dosažením jejich *komunistických aspektů*. *Pochopení této myšlenky* je základním předpokladem určování obsahu, strategie, taktiky, forem a metod vědeckoateistické výchovy.

V subkapitole věnované typologii osobnosti z hlediska dosažení jednotlivých sekularizačních stupňů autor podrobně rozebírá a škáluje (do 15 znaků) indikační kritéria pro zařazení zkoumaných osob do jednotlivých základních i konkrétních typů. V závislosti na rozsahu použití těchto indikačních kritérií a jejich aplikaci v konkrétním sociologickém výzkumu získáváme *4 základní typy* (nábožensky věřící, nábožensky nevěřící, nevyhraněný a ateista) a *7 typů konkrétních* (ateista, důsledně nevěřící, nedůsledně nevěřící, světonázorově nevyhraněný, nedůsledně věřící, věřící — spíše důsledný, důsledný věřící). Členitost typologie a množství použitých indikačních kritérií umožňuje synchronizovat jednotlivé prvky světonázorové orientace v soustavu, která je východiskem pro vyhodnocení úrovně a struktury sekularizace (v případě reprezentativního výzkumu) celé společnosti.

Druhá část publikace je zaměřena na některé stránky procesu sekularizace družstevních rolníků. Autor analyzuje historické aspekty dnešního vývojového stupně a konstatuje, že žádná ze sociálních vrstev malovýrobců neprodělala, pokud jde o objektivní sociální postavení a roli ve společnosti, v poměrně krátkém časovém úseku tak radikální kvalitativní přeměnu jako třídně diferencované rolnictvo, žádná ze skupin maloburžoazie nesehrála v procesech společenského rozvoje takovou roli. Z konkrétního vyhodnocení procesu sekularizace vyplývá, že obyvatelstvo příslušející k odvětví zemědělství bylo nejvíce religiózní jak v předválečném, tak i v poválečném období. V roce 1946 byl tento stav precizován a potvrzen výsledky výzkumů v českých zemích, z nichž vyplynulo, že žádná jiná sociální skupina nevykazuje tak vysokou náboženskou strukturu.

Údaje prezentované v publikaci podávají informaci nejen o tom, k jakým změnám došlo v postavení věřících a nevěřících, nýbrž i o tom, jakou roli obě podskupiny hrají a jak se proces sekularizace prosazuje v pracovních mikroprostředích a v JZD vůbec.

Hlubokým sociálním tradicím náboženství u rolnického obyvatelstva odpovídají i výsledky současných sociometrických šetření v zemědělských kolektivech, kde byl sledován sociální status nevěřících, katolíků a evangelíků. Ukázalo se, že nejvyšší postavení mají nevěřící, avšak i status katolíků je v některých skupinách významný, zejména ve skupině všech sledovaných pracovníků rostlinné výroby.

Analýza názorových rozdílů uvnitř jednotlivých skupin ukázala na tendenci pomalého rozkladu náboženské houževnatosti. Současně se prokázalo, že i mezi nevěřícími je v otázkách náboženství ještě mnoho nejasností.

Diferenciace mezi nevěřícími, katolíky a evangelíky byla prokázána dále ve vzta-

hu k míře spokojenosti s faktory souvisejícími a bezprostředně ovlivňujícími pracovní proces, jako je funkční zařazení, péče podniku o družstevníky, pracovní kolektivy atd. V tomto směru jsou nejvíce nespokojenou skupinou nevěřící.

Významná část publikace je věnována problematice světonázorové orientace dětí družstevních rolníků. Publikované poznatky jsou výsledkem analýzy rozsáhlého výzkumu žáků ZDŠ Jihomoravského kraje, který si kladl za cíl postihnout pokud možno maximum prvků tvořících ateistickou, nenáboženskou a náboženskou strukturu formující se světonázorové orientace dětí. Výzkum, svým zaměřením a rozsahem první v našem státě, mimo jiné prokázal významné místo rodiny jak v procesech sekularizace, tak v procesech asekularizace. Socializační funkce rodiny může tedy spolupůsobit ve směru celkového společenského pokroku, a tím i ateizace svých příslušníků, může však působit i retardačně. Autor v této souvislosti vyslovuje otázku, zda při realizaci vědeckoateistické výchovy je brán zřetel na efektivní dopad tohoto působení i na děti těch, kteří jsou objektem výchovy.

Výsledky výzkumu dále prokázaly, že proces sekularizace významně zasáhl prostředí družstevních rolníků, zejména ve směru výrazného poklesu religiozity mládeže. Děti družstevních rolníků nedosahují sice úrovně nenáboženskosti dětí všech sociálních skupin v souhrnu, ale také významně nepřevyšují úroveň náboženskosti. Jako jeden z podkladů analýzy světonázorové orientace dětí použil autor i rozbor struktury hodnotové orientace a sociopreferenční orientace v oblasti společenských a náboženských činností a faktorů.

V závěrečné kapitole je věnována pozornost specifice vědeckoateistické výchovy v systému komunistické výchovy a jejímu nezastupitelnému poslání aktivního činitele v procesech sekularizace společnosti, skupin a jednotlivců. Cílem vědeckoateistické výchovy není, jak se mnohdy nesprávně soudí, výchova člověka nevěřícího, ale formování všestranně rozvinuté osobnosti s vlastnostmi sounáležitosti ke kolektivu a k socialistické společnosti. Jenom absolutní převaha lidí vyznačujících se takovými vlastnostmi může konstituovat zcela emancipovanou komunistickou společnost. „Vědeckoateistická výchova je podstatnou stránkou komunistické výchovy jako komponentu celkového procesu revoluční přeměny společnosti ve společnost komunistickou.“ (s. 143)

Vědeckoateistickou výchovu jako jeden z důležitých faktorů sekularizace však nelze, jak se často v praxi stává, redukovat na ateistickou propagandu, nýbrž je nutno ji pojímat jako strukturovaný společenskovo-výchovný systém zahrnující školskou a mimoškolskou vzdělávací soustavu, televizní, filmovou, knižní, časopiseckou a novinovou produkci, působení společenských, veřejných, zájmových a politických organizací a institucí, vliv pracovního kolektivu, rodiny a ostatních formálních a neformálních skupin apod. Vědeckoateistická výchova není tedy sférou výsadního působení specialistů, komplexnost jejího dopadu je nutno obohatit zejména o dosud opomíjenou aplikaci pedagogických principů a zdůraznění pozitivní stránky vědeckého ateismu.

* * *

Z hlediska komplexnosti, vyváženosti obecného a zvláštního a rozsáhlosti zpracované tematiky lze hodnotit recenzovanou práci jako cenný zdroj teoretických poznatků a empirických informací významných pro teorii vědeckého ateismu.

V důsledku rozsáhlých sociálních přeměn v naší společnosti ztrácí náboženství svou sociální základnu a dřívější sociální funkce. Na základě různých dosud zpracovaných empirických údajů lze konstatovat, že proces sekularizace se prosazuje i v těch strukturách zemědělských pracovních kolektivů, které byly dříve intenzivně religiozní. Působením souhrnu objektivních i subjektivních sociálních faktorů se prosazuje i nadále u všech pracovníků zemědělství, nevěřícími počínaje a hluboce věřícími konče. Jde o to, aby tento proces byl účinný, aktivně a pozitivně ovlivňován s cílem dosáhnout úplně ateizace nejen družstevních rolníků, ale všech sociálních skupin obyvatelstva. Recenzovaná publikace je v tomto směru významným příspěvkem k řešení otázek všestranného působení a ovlivňování vědeckomaterialistického zaměření světonázorové orientace a formování vědeckého světového názoru. Je nejen přínosem pro teorii vědeckého ateismu a pro ateisticky fundovanou výchovnou praxi v zemědělských kolektivech, ale je obecně platná ve všech oblastech společenského života, kde sekularizační proces probíhá.

V kontextu současných trendů vědeckoateistické výchovy a komunistické výchovy vůbec lze jen s politováním konstatovat, že tato publikace se dostala na knižní trh pouze ve 500 výtiscích.

Zdeňka Podveská

Metodologičeskije problemy sociologičeskogo issledovanija (Metodologické problémy sociologického výzkumu)

Red.: D. M. Kozlov

Moskva, MGU 1979, 223 s.

Základním rysem marxismu byla a je stále rostoucí pozornost věnovaná metodologickým aspektům zkoumání společenských jevů. Pro marxistickou sociologii typický zájem o metodologii vychází jak z poznávacích motivací, tak i z motivací praktických – ze snahy zvýšit efektivnost sociologického výzkumu pomocí analýzy metodologických principů sociologického poznání. Pokusem o podobnou analýzu je sborník kolektivu sovětských autorů, reprezentujících katedru metodiky konkrétních sociologických výzkumů Moskevské státní univerzity, *Metodologické problémy sociologického výzkumu*. Kniha se však netýká metodických nebo technických otázek empirického výzkumu, ale *metodologie* sociologického zkoumání. Nezaměřuje se ovšem ani na budování jakési samostatné sociologické teorie, nýbrž pouze poukazuje na některé diskutabilní momenty sociologického poznání. Přitom podává přehled o názorech, jež se v tomto kontextu objevují v soudobé sovětské sociologické literatuře.

Formálně je kniha rozdělena na šest částí, které jsou napsány jednotlivými členy autorského kolektivu. Úvodem jsou vysvětleny některé základní principy sociologického zkoumání, jako je princip stranickosti a objektivnosti (kapitola I). Dále následuje rozbor obecných problémů, jako jsou otázky struktury sociologie a jejího vztahu k jiným společenským vědám, problém klasifikace různých typů sociologického výzkumu, otázky sociologické terminologie apod. (kapitoly II, III, IV). Na závěr jsou diskutovány možnosti realizace již vypracovaných metodologických principů ve vybraných sférách sociologického zkoumání (problematika socializace, sociální adaptace, sociálního plánování).

Záměrem autorů sborníku je přispět k upevnění jednoty teorie a praxe sociologického výzkumu, ke zvýšení součinnosti různých úrovní sociologického poznání.

Autor *I. kapitoly*, D. M. Kozlov, analyzuje princip stranickosti, patřící mezi základní metodologické principy marxismu-leninismu. V aplikaci na problematiku sociologické vědy nebývá tento princip vždy pochopen a využit v plném rozsahu. D. M. Kozlov zdůrazňuje, že stranickost a třídní charakter marxisticko-leninské sociologie se uplatňuje prostřednictvím jejích metodologických principů. Celý metodologický systém sociálního výzkumu dostává *ideologické zaměření* právě díky vědomému nebo podvědomému uplatnění principu stranickosti v procesu odrazu sociální skutečnosti, což D. M. Kozlov dokumentuje odkazem na klasiky marxismu-leninismu. Upozorňuje dále na základní aspekt principu stranickosti, jímž je odhalení třídní podstaty zkoumaného sociálního jevu, a vrací se k myšlence V. I. Lenina o jednotě materialismu a objektivnosti, která v sociologii vystupuje jako požadavek analyzovat podstatné rozpory zkoumaného jevu.

Závěrem kapitoly autor podává přehled současného stavu metodologické problematiky v oblasti sociologických výzkumů v sovětské literatuře, avšak ve velice obecné rovině. Soudí, že předmět sociologie se postupně rozšiřuje, vzniká problém rozpracování různých úrovní sociologie. Systém sociologického poznání člení na tři úrovně zkoumání: obecnou sociologickou úroveň (historický materialismus), speciální sociologické teorie a konkrétní sociologické výzkumy. Zdůrazňuje, že prohloubení a konkretizace metodologické sféry marxistické dialektiky a historického materialismu zvýší efektivnost sociologického výzkumu.

Ústředním tématem *II. kapitoly* (autor G. I. Marčenko) jsou problémy systematizace sociologických výzkumů. Nepropracovanost této problematiky ovlivňuje i neurčitost statusu jednotlivých druhů sociologického poznání. Autor rozlišuje klasifikace umělé (jednostranné, odvozené) a přirozené (základní, určující), podle cílů a používaných znaků. S tímto rozlišením spojuje pojem typologizace (tuto kategorii po-